

**Pr. lect. dr. Lucian Farcașiu,
Facultatea de Teologie „Ilarion Felea”,
Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad**

**CONTRIBUȚIA SFINȚILOR ÎMPĂRAȚI
CONSTANTIN ȘI ELENA
LA DEZVOLTAREA CULTULUI CREȘTIN
ȘI A ARHITECTURII BISERICEȘTI,
POTRIVIT MĂRTURIILOR
LUI EUSEBIU AL CEZAREII
ȘI TEODORET AL CIRULUI**

***Abstract:** This study refers to the contribution of Saint Emperor Constantine the Great and his mother Helena to the development of Christian worship and church architecture, according to the testimonies of ecclesiastical writers Eusebius of Caesarea and Theodoret of Cyrus. At the beginning, I made some preliminary considerations about the evolution of Christian worship starting with the pre-Constantine period and its development until post-Constantine age. Then I made brief reference to Saint Constantine's policy towards Christians. In another part of the present study I highlighted the major aspects of the development of worship external forms in the age of Constantine, and the directions of church architecture development at the same time, following the testimonies of the two ecclesiastical writers. At the end of the article I put down some conclusions on the undertaken research.*

***Keywords:** contribution, development, worship, church architecture, Saint Emperor Constantine and his mother Helena, testimony, Eusebius of Caesarea, Theodoret of Cyrus.*

I. Considerații preliminare

Cultul creștin cunoaște în epoca Sfântului Împărat Constantin cel Mare o dezvoltare fără precedent. Evoluția lui în această perioadă poate fi sintetizată în următoarele puncte fundamentale:

1. dezvoltarea și complicarea formelor externe ale cultului, generate în principal de construirea marilor biserici din epoca constantiniană;

2. complicarea crescândă a ciclurilor liturgice: anul, săptămâna și ziua bisericească precum și apariția unui întreg ciclu de sărbători, zile liturgice noi și noi slujbe;

3. înmulțirea rapidă a imnelor liturgice care au devenit treptat principalul element al cultului creștin;

4. în fine, dezvoltarea fulminantă pe care a cunoscut-o cultul martirilor, închinarea la mormintele sfinților, la sfintele moaște etc¹.

Urmând teoriile emise de teologii Mansvetov și Skaballanovici, este posibil a împărți istoria acestor procese în următoarele perioade:

1. secolele IV-V, ca epocă a înfloririi liturgice neconținute și a marilor schimbări din viața Bisericii, legate de această dezvoltare;

2. secolele VI-VIII, ca epocă a stabilizării treptate a noilor forme ale cultului;

3. începând cu secolul al IX-lea, ca epocă a stabilizării finale a formei bizantine a cultului, acesta căpătând din ce în ce mai mult forma actuală a slujirii liturgice.²

Întâi de toate, studiind și judecând cu grijă fiecare dintre direcțiile indicate ale dezvoltării liturgice, vom vedea că niciuna dintre ele nu și-a avut începutul absolut în epoca lui Constantin. Toate au fost pregătite, într-un fel sau altul în viața Bisericii începând din epoca precedentă.

Amintim în acest sens și faptul că studiile contemporane asupra calendarului bisericesc nu semnalează vreo revoluție sau vreo schimbare radicală în structura anului bisericesc din secolul al IV-lea. Libertatea pe care Biserica a primit-o prin așa-numitul Edict de la Milan a fost în mod fundamental o libertate a cultului, aceasta întrucât în Biserica primară, cultul a fost în mod necesar secret și prin urmare limitat, din pricina vicisitudinilor istoriei.

În concluzie, apreciem dimpreună cu teologul liturgist Alexandre Schmemmann că este imposibil să vorbim despre o revoluție liturgică în

1. A se vedea în acest sens Alexandre Schmemmann, *Introducere în teologia liturgică*, Editura Σοφία, București, 2002, p. 145.

2. *Ibidem*.

secolul al IV-lea, în sensul apariției unui tip de cult radical diferit de cel din secolele precedente. În sensul acesta, pacea lui Constantin nu trebuie înțeleasă ca o victorie a creștinismului, care a însemnat începutul unei istorii noi a Bisericii, ci mai degrabă ca pe un binecuvântat prilej de afirmare a unei tradiții mult mai vechi, care avea acum posibilitatea să se dezvolte în toată măreția ei. Prin pacea Sfântului Împărat Constantin, Biserica „a ieșit” în public din spatele ușii unde fusese obligată să zăbovească și a primit lumea iscoditoare a Antichității sub bolțile ei arcuite. Numai că lumea aceasta nouă, lumea antică, a adus cu ea propriile ei frici și îndoieli și ispite, dar și mari dorințe și bănuieli. Biserica a trebuit să satisfacă dorința și să învingă bănuiala.³

Cultul creștin devine în această perioadă centrul atenției și al interesului religios al maselor. Noua și de acum pașnica întâlnire dintre Biserică și lume poate fi caracterizată ca o întâlnire pe tărâmul cultului. Convertirea lumii a fost în mare măsură o convertire liturgică. Pentru păgânism, religia și cultul erau concepte identice.

Tocmai în sensul acesta, Sfântul Împărat Constantin a introdus la Roma, și apoi în Răsărit și în Palestina, cultul locurilor sfinte prin ridicarea de biserici și prin venerarea deosebită pe care a manifestat-o față de acele locuri. Semnificația acestui cult local nu a decurs din abilitatea sa de a trezi interesul istoric, cât din faptul că el a exprimat sentimentul și nevoia de sacru ca ceva materializat, localizat și introdus chiar în cadrul vieții obișnuite, ca sfințire ori consacrare religioasă. A fost de asemenea caracteristică legătura dintre aceste locuri sfinte și viața civilă, tendința evidentă de a sfinți viața și activitatea cetății, societatea, imperiul. Construirea unei biserici în mijlocul unei cetăți a indicat plasarea sa în cadrul vechii idei de templu ca inimă mistică a orașului, sfințind și predând viața ei sub *auspiciis deorum*. Constantinopolul ajunge astfel să fie acceptat drept centrul sfânt al noului Imperiu creștin.⁴

Ceremonia procesiunilor care a devenit una dintre formele tipice ale cultului, un sistem complex de intrări, ieșiri și litanii, de mișcări ale întregii adunări rugătoare de la un loc la altul a fost introdusă în cult și

3. *Ibidem*, p. 150, 166-167.

4. *Ibidem*, p. 174-175.

conferindu-i acestuia nu doar o semnificație interioară, ci și una exterioară, dinamică, dramatică și simbolică.⁵

De asemenea, se înregistrează tot din această perioadă o dezvoltare rapidă și excesivă a psalmodiei, cu un sistem tot mai complicat al cântării bisericești, care în decursul timpului a început să ocupe un loc disproporționat, încât foarte adesea conținutul original biblic și eshatologic era înlocuit cu poezia imnografică.⁶

Nu în cele din urmă, complicarea și dezvoltarea aspectelor materiale ale cultului (veșminte, tămâie, lumânări etc.), dezvoltarea organizării ori economiei cultice complexe (tipică pietății ecleziale bizantine) trebuie văzută ca o influență a ceremonialului curții imperiale în noua formă a cultului creștin.⁷

II. Politica Sfântului Împărat Constantin față de creștini

Epoca lui Constantin a însemnat începutul unei vieți noi pentru întregul Imperiu, dar mai cu seamă pentru creștini. Faptul acesta este evidențiat chiar la începutul *Istoriei bisericești*, a scriitorului Eusebiu al Cezareei: „...cu bună dreptate am putea spune că domnia lui Constantin a însemnat începutul unei vieți noi și a unui suflu nou, lumina zorilor mijind pe neașteptate asupra bieților pământeni, în plină beznă, și încă mai minunată ca oricând, încât nu ne rămâne decât să recunoaștem în totul numai lucrarea lui Dumnezeu, a Celui care a știut să răzbească numeroasa ceată a necredincioșilor prin tăria împăratului Său celui de-Dumnezeu-iubitor⁸. Beneficiile aduse de politica Sfântului Împărat Constantin față de creștini s-au răsfrânt nu numai asupra celor din Imperiul Roman al cărui cârmuitor era, ci prin mijlocirile sale, asupra creștinilor din toate părțile lumii: „Preabunul împărat purta în toate atâta grijă de cei împodobiți cu credința creștină, ocupându-se nu nu-

5. *Ibidem*, p. 179

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*.

8. Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, în „Scrieri. Partea a doua“, col. „Părinți și scriitori bisericești“, vol. 14, trad. Radu Alexandrescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, p. 125.

mai de supușii săi, ci veghind, pe cât se putea, și asupra celor ce trăiau sub alte stăpâniri. De aceea el însuși s-a bucurat de ocrotirea divină⁹.

Politica favorabilă creștinilor pe care o ducea împăratul Constantin se datora faptului că acesta avea în sufletul său întipărită dreapta credință a Apostolilor, așa cum dă mărturie *Istoria bisericească* a lui Teodoret al Cirului, redând înseși cuvintele împăratului, din scrisoarea sa adresată lui Sapor, regele perșilor: „Păstrând credința cea adevărată eu mă împărtășesc de lumina Adevărului, iar fiind călăuzit de lumina Adevărului, ajung la cunoașterea credinței dumnezeiești. Tocmai de aceea, așa cum ne arată realitățile vieții, eu recunosc că preasfânta religie creștină este învățător pentru cunoașterea lui Dumnezeu, Cel preasfânt și mărturisesc că am această cinstire a divinității. Cu sprijinul puterii acestui Dumnezeu, începând de la marginile Oceanului, am însuflețit întreaga lume cu nădejdea tare a mântuirii, așa încât toate popoarele care fuseseră lovite de tirani și care se istoveau prada suferințelor zilnice și-și pierdeau puterile, participând de acum la îndreptarea conducerii Imperiului, s-au reînviat ca după o îngrijire medicală. Pe acest Dumnezeu îl cinstesc eu. Semnul Lui îl poartă pe umeri armata mea cea consacrată lui Dumnezeu și, după cum cere dreapta judecată, își urmează drumul... Mărturisesc că cinstesc pe acest Dumnezeu cu necurmată aducere aminte. La Acesta mă străduiesc cu inimă curată și neprihănită, să ajungă în cele de Sus. Pe Acesta îl cer ca ajutor, plecându-mi genunchii... El cere de la oameni numai cuget curat și suflet neîntinat, prin care apreciază faptele lor de virtute și de credință. Lui îi plac faptele dreptății și ale bunătății. El iubește pe cei buni și urăște pe cei certăreți; iubește credința și pedepsește necredința; dăruiește orice putere plină de îngâmfare; pedepsește înfumurarea celor mândri și surpă din temelie pe cei atrași spre mândrie, iar celor smeriți și răbdători le dăruiește cele ce merită. Făcând, astfel, cât mai dreaptă puterea imperială o întărește cu ajutoarele Lui și sporește înțelepciunea imperială cu liniștea păcii. Nu mi se pare că greșesc... când mărturisesc că acest Dumnezeu este Începător și Părinte al tuturor, pe Care au încercat să-L tăgăduiască mulți dintre cei ce au

9. Teodoret, episcopul Cirului, *Istoria bisericească*, în „Scrieri”, col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 44, trad. pr. prof. Vasile Sibiescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1995, p. 73.

*împărățit aici, înșelați de rătăcirile nebunești... Pentru aceasta se cuvine multă mulțumire lui Dumnezeu, fiindcă prin Suprema Lui Providență tot neamul omenesc, care respectă legea divină, se bucură și tresaltă de pacea care i s-a redat*¹⁰. Același autor bisericesc concluzionează în ceea ce-l privește pe împărat: „Deci, Prealăudatul împărat (Constantin cel Mare) purta în suflet grijile apostolice”¹¹.

Grija Sfântului Împărat Constantin față de problemele Bisericii se observă și în preocuparea sa pentru luptele dinlăuntru ale acesteia. Astfel, la ivirea ereziei ariene, împăratul pune multă râvnă pentru restabilirea adevărului credinței și a unității Bisericii, arătând cât de păgubitor poate fi pentru Biserică răul dezbinării. Mărturia lui Eusebiu al Cezareii surprinde această grijă a împăratului, care convoacă Sinodul I Ecumenic tocmai pentru a restabili pacea și unitatea Bisericii: „Întrucât în unele ținuturi existau oameni care nu se înțelegeau între ei (în credință), Constantin a organizat sinoade ale slujitorilor lui Dumnezeu, așa, ca și cum ar fi fost el însuși un episcop al tuturor, înscăunat de Însuși Dumnezeu”¹². Așadar, „S-a hotărât împăratul să adune întreaga oaste a lui Dumnezeu într-un sinod ecumenic”¹³. Episcopilor din toată lumea adunați la acest sinod ecumenic, împăratul le pune înaintea grija și preocuparea sa pentru restabilirea adevărului credinței. Teodoret al Cirului ne oferă o mărturie foarte importantă în acest sens: „Am socotit că, înainte de toate, năzuința mea trebuie să fie ca să se păzească de către preafericitul popor al Bisericii sobornicești o singură credință și o dragoste curată și aceeași evlavie față de atotputernicul Dumnezeu”¹⁴. Păstrarea credinței celei drepte, arăta împăratul, trebuie făcută prin cercetarea Dumnezeieștilor Scripturi și a lăsamintelor apostolice: „Cărțile evanghelice și apostolice, zicea împăratul, precum și prezicerile profeților de demult ne învață clar ceea ce trebuie să gândim despre divinitate. Deci zicea împăratul, înlăturând cearta care duce la război, să primim lămurirea celor ce se discută prin cuvintele inspirate de Dumnezeu. Acestea și altele asemenea lor le-a spus arhiereilor ca unor părinți,

10. *Ibidem*, p. 71-72.

11. *Ibidem*, p. 73.

12. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, în vol. cit., p. 89.

13. *Ibidem*, p. 127.

14. Teodoret al Cirului, *op. cit.*, în vol. cit., p. 48.

*acest copil (împăratul), care-și iubește Tatăl, preocupându-se de înțelegerea în ce privește dogmele apostolice*¹⁵.

Grija deosebită a Sfântului Împărat Constantin față de problemele Bisericii reiese foarte clar și din mărturiile istorice care grăiesc despre darurile pe care împăratul le făcea slujitorilor bisericești, atât pentru nevoile lor personale, cât și pentru sprijinirea lucrării social-filantropice a Bisericii. Scriitorul bisericesc Eusebiu de Cezareea ne oferă o mărturie prețioasă în acest sens: „... față de Bisericile lui Dumnezeu s-a întrecut Constantin pe sine însuși în dărnicie, fiindcă le-a înzestrat cu pământuri sau le-a împărțit grâu pentru întreținerea săracilor, a orfanilor și a femeilor năpăstuite de soartă. De altminteri el se îngrijea și singur îndeaproape de cei goi cărora le dăruia veșminte cu nemiluita. Dar pe toți cei ce-și închinau viața dumnezeieștii înțelepciuni îi socotea vrednici de o atenție cu totul deosebită, în timp ce cinul preasfintelor pururea fecioare se bucura din partea sa aproape de aceeași venerație ca Dumnezeu însuși, fiind el încredințat că Acesta – Căruia ele își dăruiau viața lor întregă – își făcuse sălaş în sufletele lor”¹⁶.

Politica împăratului, favorabilă creștinilor, poate fi înțeleasă și din conținutul decretului imperial privitor la restituirea tuturor bunurilor care aparținuseră la început creștinilor și care le fuseseră confiscate în vremea persecuțiilor. Conținutul acestui decret imperial este redat de istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea: „Nimănui nu i se va mai îngădui să mai dețină ca fiind al său ceva..., ci după dreptate îl va înapoia Sfintelor Biserici..., tot ce se va dovedi ca pe drept cuvenit bisericilor – case ori țărini ori grădini ori altele de acest fel; poruncă dăm să le fie restituite acestora în deplinătatea lor și fără nicio restrângere legată de dreptul lor de proprietate”¹⁷.

Din toate aceste mărturii istorice reiese în mod evident faptul că împăratul Constantin a fost nu numai cel care a dat libertate de manifestare credinței creștine, ci că el a fost și binefăcătorul creștinilor, atât prin sistemul legislativ pe care l-a creat, cât și prin importante sume bănești pe care le-a alocat pentru nevoile Bisericii.

15. *Ibidem*, p. 40-41.

16. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, în vol. cit., p. 170.

17. *Ibidem*, p. 108-109.

**III. Dezvoltarea cultului creștin
în timpul Sfinților Împărați Constantin și Elena,
potrivit mărturiilor istorice ale secolelor IV-V**

Istoria bisericească a sec. IV și V, prin reprezentanții ei de seamă: Eusebiu de Cezareea (≈ 264-340) și Teodoret al Cirului (≈ 393-466), prezintă dezvoltarea cultului creștin în epoca Sfântului Împărat Constantin cel Mare în pagini strălucite, subliniind aportul major al Sfântului Împărat la această dezvoltare.

Viața nouă pentru creștini adusă de politica Sfântului Împărat Constantin s-a manifestat mai cu seamă în ceea ce privește dezvoltarea cultului, ca formă de exprimare exterioară a credinței. În privința dezvoltării formelor externe ale cultului, Eusebiu al Cezareii subliniază rolul providențial al împăratului în ceea ce privește manifestarea credinței prin cult. Împăratul însuși era un rugător fierbinte către Dumnezeu și un împlinitor fervent al formelor externe ale cultului, pentru că el: „... a rânduit serbări populare și a înălțat lui Dumnezeu, Împăratului a toate, ca o jertfă fără foc și fără fum, rugăciuni de mulțumire”¹⁸. Potrivit mărturiilor aceluiși istoric bisericesc, viața particulară a împăratului era pătrunsă de un puternic duh creștin, împăratul ducând o viață aleasă: „Constantin ducea o viață curată, înălțând în duh de sfințenie rugăciunile sale lui Dumnezeu – după pilda prorocului de altădată al lui Dumnezeu, despre care ne adevăresc Scripturile Sfinte că-și ridicase cortul în afara vălmășagului taberei”¹⁹. De asemenea, Eusebiu, prezentând felul în care Sfântul Împărat Constantin se pregătea pentru lupta sa cu Maxențiu, arată modul în care acesta se ruga în taină: „S-a închinat înaintea luptei, în cort, petrecându-și în rugăciune tot răgazul ce-i mai rămânea. Și cum se ținea departe de tot ce i-ar fi putut face viața ușoară și plăcută, se călea în posturi, trupul strunindu-și-l; iar acum se străduia să-L înduplece pe Dumnezeu prin rugăminți stăruitoare să Se milostivească de el, să-i vină în ajutor, (dar) și să împlinească ce-și va fi pus El în gând să facă”²⁰. Rugăciunea particulară făcea parte, așadar, din viața de zi cu zi a împăratului Constantin: „La anumite ceasuri ale zilei,

18. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, în col. cit., p. 85.

19. *Ibidem*, p. 98.

20. *Ibidem*, p. 99.

Constantin se zăvora în ascunzișul celor mai ferite cămări ale palatului, singur cu Dumnezeuul său Cel Unul, Căruia, îngenunchind, fierbinte-I cerea în rugăciune ceea ce avea el mai multă nevoie, ca un adevărat părtaș al lucrurilor de taină. Pentru zilele mântuitoarei sărbători (a Paștelui) își prelungea mult reculegerea, prăznuind-o în sfintele-i slujbe cu toate puterile sufletești și trupești adunate, cu totul dăruit unei vieți pline de har, și, prin asta, pe toți părtașii la praznic întrecându-i. Sfânta veghe de noapte o prelungea până-n zi: anumiți oameni trimiși de el aprindeau pe întreg cuprinsul orașului lumânări lungi de ceară, căroro li se adăugau făcliile aprinse la tot pasul – ceea ce făcea ca tainica noapte a veghii să ajungă în cele din urmă mai dăruită cu lumină decât miezul zilei²¹. Observăm în acest din urmă text subliniată atât dimensiunea rugăciunii particulare, reflectată în viața Sfântului Împărat Constantin, cât și referințele la sărbătorile deja generalizate ale Bisericii în acel timp, mai ales cea a Paștilor, ceea ce denotă existența unui cult creștin în plină dezvoltare. Este subliniată așadar, în textul de mai sus, contribuția Sfântului Împărat Constantin la dezvoltarea cultului creștin, atât prin intermediul oamenilor săi de la curte, cât și prin exemplul său personal.

În scrierile celor doi istorici bisericești găsim referințe și la existența unui cler creștin, prezent în Biserică cu mult înaintea epocii lui Constantin. Referințele lui Eusebiu de Cezareea la clerul creștin din Biserică lasă de înțeles cinstirea de care sfințiții slujitori se bucurau din partea împăratului: „*Chemând împăratul la sine pe slujitorii lui Dumnezeu, vrednici i-a socotit de cea mai înaltă cinstire, arătându-le prietenia și prin faptă și prin vorbă, ca unor oameni consacrați aceluiași Dumnezeu ca și al său*”²². O altă mărturie care grăiește despre cinstirea pe care împăratul o aducea clerului bisericesc arată că acesta îi pusese pe slujitorii bisericești să vegheze asupra casei imperiale: „*Diaconi și alți slujitori ai lui Dumnezeu – oameni cu o viață fără cusur și înzestrați cu toate virtuțile – au fost puși de el să vegheze asupra întregii sale case*”²³. În *Istoria sa bisericească*, Teodoret al Cirului se referă la ascultarea pe care Împăratul Constantin o arăta față de episcopi: „*După ce s-a așezat*

21. *Ibidem*, p. 167-168.

22. *Ibidem*, p. 82.

23. *Ibidem*, p. 166.

pe un tron mic împăratul a stat în mijloc, cerând ca episcopii să-i îngăduie acest lucru²⁴. Această ultimă mărturie conturează chipul unui împărat care, în pofida înaltei sale demnități imperiale, stătea în deplină ascultare față de mai marii Bisericii. Mărturia aceasta este întărită de o alta, prin care împăratul lauda demnitatea episcopală, adresând poporului creștin îndemnul de a-L preaslăvi neîncetat pe Dumnezeu pentru faptul că se bucură de cârmuirea unor episcopi curați la suflet, cu frică de Dumnezeu și cu iubire față de oameni: „Voi trebuie să vă îndreptați privirile către Dumnezeu cu credința aceea în care întotdeauna v-ați arătat că ați fost și trebuie să fiți și să lucrați așa ca să ne bucurăm că avem episcopi curați, dreptcredincioși și iubitori de oameni²⁵. Cinstirea și încrederea pe care Constantin o acorda sfințiților slujitori se vede și în următoarea relatare a lui Teodoret: „Oamenii răuvoitori au învinuit pe unii dintre episcopi și au trimis împăratului acuzații scrise. Acesta, primindu-le înainte de înțelegerea realizată, le-a legat cu o sfoară, le-a pecetluit de degetul lui și a poruncit să fie păstrate. Iar, după ce s-a realizat înțelegerea, aducându-se aceste scrisori, împăratul le-a ars în fața lor și a jurat că nu a citit nimic din cele scrise în ele, căci spunea că nu trebuie ca greșelile clericilor să fie arătate celor mulți, ca unii să nu găsească în acestea prilej de sminteală, să păcătuiască și ei cu mai mult curaj²⁶. De asemenea, din mărturia aceasta se poate lesne înțelege marele spirit de diplomatie al împăratului, care nu voia ca eventualele neorânduiri ale clerului bisericesc să devină prilej de sminteală pentru poporul dreptcredincios. Respectul și grija pe care împăratul o purta clericilor bisericesci se vede și în aceea că de foarte multe ori clericii se bucurau de dărnicia sa. Astfel, „Împăratul le-a oferit... daruri, poruncind ca în fiecare oraș să fie împărțite celor ce țineau fecioria pe viață, văduvelor și celor consacrați slujbelor divine, hrană în fiecare an. A luat măsuri, mai mult din dărnicia lui, decât pentru că era nevoie²⁷. Grija aceasta pe care împăratul o purta ierarhiei bisericești se întemeiază tocmai pe politica sa, prin care statul sprijinea nevoile și interesele Bisericii, constituind ceea ce în istoria bisericească se numește

24. Teodoret al Cirului, *op. cit.*, în vol. cit., p. 40.

25. *Ibidem*, p. 66.

26. *Ibidem*, p. 51.

27. *Ibidem*.

simfonia bizantină. Potrivit acestei relații armonioase dintre Biserică și stat, împăratul Constantin se socotea pe el ca fiind „episcop al celor din afara Bisericii”. În acest sens, potrivit mărturiei lui Eusebiu, împăratul se adresa episcopilor din Biserică prin următoarele cuvinte: *„Voi sunteți episcopi ale celor dinlăuntru ale Bisericii; pe mine, însă m-a așezat Dumnezeu episcop al celor aflate în afara ei. În duhul acestor vorbe, Constantin și-a păstorit toți supușii cu multă chibzuință; și îi îndemna din răspuțeri să meargă pe calea unei vieți cuvioase”*²⁸.

O altă problemă tratată în Istoriile bisericești din secolele IV și V este aceea a uniformizării datei de prăznuire a Sfințelor Paști. Problema aceasta ne interesează în măsura în care ea se referă la dezvoltarea calendarului bisericesc și a sărbătorilor creștine, prin hotărârile luate de Sinodul I Ecumenic, convocat prin grija specială a împăratului Constantin cel Mare. Eusebiu al Cezareii prezintă hotărârile acestui sinod cu privire la uniformizarea datei Paștilor în întregul Imperiu, devenit de acum creștin: *„Făcutu-s-a sfat și pentru prăznuirea prea-sfintei sărbători a Paștelui; și a părut tuturor că se cuvine ca tot omul să o serbeze pretutindeni la aceeași dată... ca o rânduială ce se ține într-un singur fel și întru bună înțelegere la Roma, în Italia și în toată Africa, în Egipt, în Spania, în Galatia, în Britania, în Libia, în întreaga Eladă, în diocezele Asiei și Pontului și în Cilicia. După ce au cercetat întreolaltă pricina, tuturor de acolo plăcutu-le-a ca preasfântul praznic al Paștelui să fie ținut pretutindeni în una și aceeași zi”*²⁹. Teodoret al Cirului menționează și el în istoria sa discuțiile care au avut loc la Sinodul I în ceea ce privește prăznuirea Paștilor de către creștini: *„Tot acolo în sinod discutându-se și despre sfânta zi a Paștilor, s-a părut, prin consimțământul general, că este bine ca toți creștinii de pretutindeni să serbeze în aceeași zi. Căci ce va putea fi mai frumos pentru noi, ce va putea fi mai măreț decât ca această sărbătoare, prin care am dobândit nădejdea nemuririi, să fie ținută fără abatere de către toți creștinii după o singură rânduială și o socoteală clară?”*³⁰. Același autor face referire la faptul că s-a stabilit la acest Sinod ca prăznuirea Paștilor creștine să nu se facă odată cu

28. *Ibidem*, p. 168.

29. *Ibidem*, p. 132-134.

30. Teodoret al Cirului, *op. cit.*, în vol. cit., p. 48.

cele ale evreilor, tocmai din pricina deosebirii fundamentale între cele două sărbători: „*Mai întâi s-a părut că e lucru necuviincios ca această preasfântă sărbătoare să o săvârșim folosind obiceiul iudeilor, care și-au mânjit mâinile cu o crimă nelegiuită și, fiind murdăriți, pe bună dreptate și-au orbit sufletele*”³¹. În felul acesta, prin aportul părinților adunați la Sinodul I Ecumenic, „*au ajuns toți să mărturisească o singură credință și să înțeleagă deplin în privința datei la care urma să se țină Paștele*”³². Hotărârile acestui sinod cu privire la sărbătorirea unitară a datei Paștilor în întreaga lume creștină a fost importantă și pentru reafirmarea unității bisericești, punându-se capăt și dezbinărilor care apăruseră din această pricină în Biserică, pentru că, potrivit istoricului bisericesc Eusebiu al Cezareii, „*de multă vreme se iscaseră neînțelegeri în Biserică, anume sfada privitoare la sărbătorirea Paștelui*”³³.

Rolul providențial al Împăratului Constantin cel Mare pentru viața Bisericii creștine și pentru dezvoltarea cultului acesteia se vedește și din aceea că el a decretat ca ziua generală de odihnă în întreg Imperiul Roman să devină ziua de odihnă a creștinilor, adică duminica. Mărturia lui Eusebiu al Cezareii în sensul acesta este lămurită: „*Așa a hotărât el prin lege ca ziua închinată Mântuitorului să fie zi de odihnă tuturor cetățenilor imperiului, iar cea din ajun, sâmbăta, să fie și ea o zi aleasă – cred eu că spre aducere-aminte a celor săvârșite după tradiție, de Mântuitorul în asemenea zile. În tot cazul, întreaga oaste a fost învățată de el să cinstească osârdnic această zi a Mântuitorului chemată și «zi a luminii» sau «a soarelui»; soldaților care împărtășeau dumnezeiasca credință le era acum îngăduit să zăbovească în voie în biserica lui Dumnezeu, ca să se poată ruga nestingheriți*”³⁴. Potrivit aceluiași istoric „*Împăratul s-a... gândit să facă, din ziua închinată rugăciunii cea mai însemnată – și cea dintâi – zi (a săptămânii), ca una ce și era, de fapt o zi închinată Domnului și aducătoare de mântuire*”³⁵.

Zilei săptămânale de odihnă, adică duminicii, aveau să i se adauge, printr-un decret al Sfântului Împărat Constantin, zilele de prăznu-

31. *Ibidem*.

32. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, în vol. cit., p. 131.

33. *Ibidem*, p. 127.

34. *Ibidem*, p. 166.

35. *Ibidem*, p. 166.

ire ale mucenicilor, adică cele dintâi sărbători creștine, prin care erau cinstiți sfinții Bisericii, care sfârșiseră viața lor pământească în timpul persecuțiilor: *„O lege dată pentru guvernatorii provinciilor hotăra de asemenea cinstirea zilei Domnului; ba, la îndemnul împăratului, aceștia au început să cinstească și zilele amintirii mucenicilor, acordându-le în biserici cuvenita sărbătorire și făcându-i împăratului pe plac în toate”*³⁶. Mărturia aceasta arată marea dezvoltare a cultului martirilor în epoca Sfântului Împărat Constantin. Potrivit unei mărturii a istoricului Teodoret al Cirului, împăratul Constantin arată multă dragoste și considerație episcopilor care veniseră la Sinodul I Ecumenic și care purtau pe trupul lor răni, ca semne ale persecuțiilor prin care trecuseră: *„Văzând apoi pe unii cu ochiul drept scos și aflând că fuseseră supuși la această suferință pentru statornicia lor în credință, împăratul a sărutat rănilor lor, crezând că prin sărutul acesta va căpăta de acum binecuvântarea”*³⁷. Mărturia aceasta arată marea dragoste a împăratului față de sfinții pătimitori, ceea ce explică și contribuția pe care el a adus-o la dezvoltarea cultului sfinților martiri.

Aportul Sfântului Împărat Constantin la dezvoltarea cultului creștin se poate observa și din relatările lui Eusebiu al Cezareii despre dispoziția dată de împărat privitoare la copierea și înmulțirea cărților Sfintei Scripturi în toate Bisericile creștine, din cheltuiala vistieriei împărătești: *„Față de cei care porunciseră ca Dumnezeieștile Scripturi să fie puse pe foc și nimicite, el unul a poruncit ca acestea să fie copiate și răspândite tot pe cheltuiala împărăteștii vistierii, într-o formă de toată frumusețea”*³⁸. Desigur că aceste cărți ale Sfintei Scripturi erau de mare trebuință în Biserică, mai cu seamă pentru lecturile care se făceau din ele în cadrul cultului. Tot Eusebiu al Cezareii arată că *„Împăratul, în marea lui purtare de grijă pentru Bisericile lui Dumnezeu, ne-a trimis o scrisoare având ca subiect copierea de Dumnezeu inspiratelor Scripturi”*³⁹. El redă și conținutul scrisorii împăratului Constantin în această privință: *„Să poruncești scrierea de mână unor meșteri caligrafi care-și cunosc bine meseria – a cincizeci de tomuri din Sfintele Scripturi*

36. *Ibidem*, p. 168.

37. Teodoret al Cirului, *op. cit.*, în vol. cit., p. 50.

38. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, în vol. cit., p. 124-125.

39. *Ibidem*, p. 172.

(pe care anume le vei socoti a fi mai prețioase, atunci când le ai, și mai de folos unei Biserici), pe foaie de formă ușor de mânuit⁴⁰.

În fine, contribuția Sfântului Împărat Constantin la dezvoltarea cultului creștin s-a arătat și în ceea ce privește descoperirea la Ierusalim a lemnului Sfintei Cruci a Mântuitorului și a afirmării cu acest prilej a cultului de cinstire a acesteia de către creștini. În cuvinte impresionante, Teodoret al Cirului descrie osteneala depusă de Sfânta Împărăteasă Elena, mama împăratului Constantin, pentru a veni la Ierusalim ca să scoată din pământ Sfânta Cruce a Domnului, unde aceasta fusese îngropată după Patima Domnului, poruncind ca ea să fie pusă la închinare: „Ea (Elena – n.n.)... a suportat oboseala drumului și nu s-a gândit la suferințele bătrâneții, căci a făcut această călătorie îndepărtată, cu puțin timp înainte de sfârșitul vieții, care s-a întâmplat la vârsta de 80 de ani. După ce a văzut locul unde s-au întâmplat Patimile (Domnului) pentru mântuirea noastră a tuturor, ea a dat poruncă să se dărâme îndată un spurcat templu păgânesc (care fusese construit peste acel loc – n.n.), apoi ieșind la iveală mormântul, care fusese ascuns până acum, au apărut trei cruci, acoperite de pământ, lângă mormântul Domnului. Toți erau pe deplin convinși că una dintre cele trei cruci era a Domnului nostru Iisus Hristos, iar celelalte două ale tâlharilor celor țintuiți odată cu Acesta. Nu știau totuși care era crucea care s-a atins de trupul Domnului și pe care s-au prelinș picăturile Sfântului Său Sânge. Atunci, cel preaînțelept și cu adevărat dumnezeiesc, întâistătorul (episcopul) orașului Ierusalim, Macarie, a înlăturat îndoiala în felul acesta: s-a atins fiecare dintre cele trei cruci, cu rugăciune fierbinte, de o femeie de neam bun, care era bolnavă de multă vreme și s-a cunoscut puterea crucii mântuitoare, căci aceasta, îndată ce s-a atins de trupul femeii, a înlăturat acea boală grea și a arătat-o sănătoasă. Astfel, mama împăratului, după ce a aflat ceea ce dorise, a pus la coiful împărătesc o parte dintre cuie, având grijă de capul fiului său ca să alunge săgețile dușmanului, iar pe altele le-a legat de frâul calului îngrijindu-se de siguranța împăratului (în luptă). Apoi a împărțit o parte din Crucea mântuitoare Reședinței imperiale, iar pentru cealaltă parte a făcut o cutie din material de argint și a dat-o episcopului orașului, poruncindu-i ca să păstreze pentru genera-

40. *Ibidem*, p. 173.

*țiile viitoare cele ce amintesc despre mântuire*⁴¹. Dezvoltarea cultului Sfintei Cruci a Domnului în perioada Sfântului Împărat Constantin și contribuția sa la această dezvoltare se vede și în relatările istoricului bisericesc Eusebiu al Cezareii referitoare la așezarea semnului Sfintei Cruci chiar pe poarta de intrare în palatul imperial: „*Acest semn Constantin a pus să fie înfățișat într-o pictură de mari dimensiuni pe care a așezat-o chiar la intrare în curtea palatului ca să poată fi văzută de toată lumea. În imagine, izbăvitorul semn era așezat deasupra capului său*”⁴². Semnul mântuitor al Sfintei Cruci fusese așezat nu numai pe poarta palatului imperial, ci și în încăperile acestuia: „*Atâta se încinse sufletul împăratului de dumnezeiasca dragoste, încât până și în domneștile încăperi ale palatului – și anume în cea mai însemnată dintre ele, pe un panou mare poleit cu aur aflat în plin centrul tavanului, pusese să fie prins simbolul mântuitoarelor Patimi, alcătuit din felurite pietre prețioase de mai multe culori, fixate în prinderi din aur masiv - care dădea impresia unui scut acoperitor al însăși domniei iubitorului de Dumnezeu împărat*”⁴³. Semnul Sfintei Cruci, pentru a aminti tuturor despre minunata biruință purtată de împăratul Constantin asupra lui Maxențiu, a fost așezată chiar și pe armele ostașilor din armata imperială: „*Așijderi a pus el să fie trecut și pe arme mântuitorul semn al Crucii*”⁴⁴. Eusebiu redă în acest sens mărturia personală a împăratului: „*Însemnul Tău l-am purtat eu pretutindeni în fruntea oștilor mele biruitoare*”⁴⁵.

IV. Dezvoltarea arhitecturii bisericești în timpul Sfinților Împărați Constantin și Elena, potrivit mărturiilor istoricilor bisericești Eusebiu al Cezareii și Teodoret al Cirului

Foarte numeroase sunt, de asemenea, mărturiile istoricilor bisericești ai secolelor IV și V, referitoare la dezvoltarea arhitecturii bisericești în vremea Sfinților Împărați Constantin și Elena. Redăm în acest

41. Teodoret al Cirului, *op. cit.*, în vol. cit, p. 62-63.

42. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, în vol. cit, p. 126.

43. *Ibidem*, p. 145.

44. *Ibidem*, p. 167.

45. *Ibidem*, p. 113.

sens mărturia lui Eusebiu de Cezareea: „Și, bisericile lui Dumnezeu le-a înzestrat el îmbelșugat din propriile sale mijloace, măbind casele de rugăciune, făcându-le să arate mai semețe, și a împodobit sanctuarele cele mai de seamă ale bisericilor cu nenumărate daruri votive”⁴⁶. Foarte multe construcții de biserici au fost ridicate în această perioadă din banii vistieriei imperiale, pentru că „... împăratul a statornicit prin lege ca, din banii vistieriei împărătești, bisericile încă existente să fie făcute mai înalte, iar lor să li se adauge altele noi și... mai mândre”⁴⁷. Și mai explicită este o altă mărturie a lui Eusebiu: „Nu-i mai era îngăduit nimănui să cuteze a înălța (vreunui zeu) statuie, nici a se îndeletnici cu prezicerile și cu celelalte fleacuri de acest soi, nici – și înainte de toate – să jertfească; cealaltă lege o dă ca zidurile caselor de rugăciune să fie făcute mai înalte, iar bisericile lui Dumnezeu mai încăpătoare, atât în lungime cât și în lățime, ca și cum nebunia credinței într-o droaie de zei ar fi și pierit undeva în depărtări, iar mai toți oamenii s-ar fi arătat dornici să dobândească în curând bunăvoința lui Dumnezeu. Lucrările erau plătite din vistieria împărătească”⁴⁸. Constantin, „Biruatorul, Măritul și Augustul”, într-o scrisoare către Eusebiu spunea că: „Toate lucrările de zidărie ale bisericilor s-au năruit, fie din cauză că nu au mai fost întreținute, fie, că de frica silniciei, care plutea deasupra tuturor, ele au fost durate la proporții mai modeste decât li s-ar fi convenit. De aceea, bisericilor aflate sub îndrumarea ta (precum și celorlalți îndrumători ai Bisericii de pretutindeni: episcopi, prezbiteri și diaconi – cunoscuți ție), aminteste-le să se silească la lucrările ce se cer făcute prin sanctuare, și anume: sau să refacă zidurile existente, sau să le înalțe, sau – acolo unde s-ar cuveni – să porceadă la altele noi”⁴⁹.

Istoricul bisericesc Teodoret al Cirului, în *Istoria sa bisericească* redă conținutul unei scrisori adresate de împăratul Constantin episcopului Eusebiu al Cezareii, prin care rânduia să fie adus la cunoștința tuturor episcopilor, preoților și diaconilor de prin cetăți că au datoria să se ocupe de rezidirea locașurilor de rugăciune căzute în paragină, dar și să ridice altele mari și impunătoare. Pentru toate acestea se vor

46. *Ibidem*, p. 82.

47. *Ibidem*, p. 124.

48. *Ibidem*, p. 110.

49. *Ibidem*, p. 111.

bucura și de sprijinul statului, primind sprijin financiar din vistieria imperială. Iată conținutul acestei scrisori: „Prigonind până acum sfatul nelegiuit și tirania pe slujitorii Mântuitorului, am crezut și m-am convins în mod sigur că edificiile tuturor bisericilor au fost fie distruse din cauza neglijării, fie că, de teama nedreptății, care apăsa, au fost făcute mai mici decât se cuvenea, frate prea iubit. Acum însă, după ce s-a dat libertate și după ce balaurul a fost izgonit de la conducerea treburilor publice, prin purtarea de grijă a marelui Dumnezeu, și prin sprijinul nostru, socotesc că s-a arătat tuturor puterea divină și că toți cei ce au crezut, fie din frică, fie din necredință sau din cauza unor păcate și au cunoscut pe Cel ce este cu adevărat, vor reveni la starea dreaptă și adevărată a vieții lor. Așadar, tu însuși, care conduci atâtea biserici sau cunoști atâtia episcopi, ce păstoresc prin alte locuri, sau preoți și diaconi, amintește-le ca să se străduiască pentru construirea de biserici sau să repare pe cele ce există, ori să le facă mai mari, iar acolo unde nevoia cere, să se facă altele noi. Vei cere tu însuși și prin tine și ceilalți, cele de trebuință de la conducătorii Provinciilor și de la Oficiul Prefecturii. Acestora li s-au scris ca să sprijine cu toată râvna cele spuse (cerute) de cuvioșia ta. Dumnezeu să te păzească, frate prea iubit.“ Acestea le-a comunicat împăratul despre construirea de biserici către episcopii fiecărei Provincii⁵⁰.

Cea mai importantă biserică construită de Sfântul Împărat Constantin era cea a Sfintei Învieri de la Ierusalim, ridicată pe locul unde fusese mormântul Domnului. Eusebiu arată că „Împăratul socotea că era de datoria lui ca atât de binecuvântatul loc al mântuitoarei Învieri de la Ierusalim să arate frumos și să fie venerat de lume. De aceea a dat poruncă nezăbavnic să se înalțe (acolo) un sălaș al rugăciunii; iar gândul acesta nu i-a venit din uitarea de Dumnezeu, ci dintr-o pornire a duhului stârnită de Mântuitorul Însuși... Să se zidească în preajma mântuitoarei peșteri un sălaș de închinare vrednic de numele lui Dumnezeu, bogat și de o strălucire împărătească (Era ca și cum el și-ar fi pus aceste lucruri în gând mai de mult și prin grija Celui de sus le-ar fi putut vedea mai dinainte înfăptuindu-se)⁵¹. În ceea ce privește construcția bisericii Sfintei Învieri, Eusebiu redă conținutul scrisorii adresate de împăratul

50. Teodoret al Cirului, *op. cit.*, în vol. cit., p. 59.

51. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, în vol. cit., p. 136-138.

Constantin arhitectului care urma să se ocupe de construirea ei: „Privitor la coloane și celelalte lucruri din marmură, rogu-te ca singur să chibzuiești ce anume material le-ar putea mai bine pune în valoare și le-ar face mai potrivite cu scopul, apoi neîntârziat scrie-mi, astfel încât din scrisoarea ta să ne putem și noi face o părere privitor la cantitatea și la calitatea lor, și să le putem trimite acolo de pe oriunde va fi nevoie. Căci se cuvine ca locul cel mai vrednic de admirat din întreaga lume să strălucească potrivit cu însemnătatea lui. Cât despre tavanul acestei biserici, doresc să-ți cunosc părerea: anume dacă să fie căptușit cu lemn sau dacă te gândești la vreun alt material. În cazul că ar putea să fie căptușit cu lemn, socot că el ar putea fi poleit cu aur⁵². Apoi, mărturia lui Eusebiu continuă cu descrierea acestei construcții mărețe: „Așadar, în fața orașului a început împăratul să înalțe locașul său închinat mântuitoarei biruințe a Domnului asupra morții, înzestrându-l cu prisos de bogăție și dărnicie încât lesne ne vine și nouă a spune că aceasta ar putea fi cea nouă și înnoită cetate a Ierusalimului dinainte vestită prin profeții, pe care ne-o vestesc și ne-o cântă cu un noian de texte inspirate... Constantin s-a îngrijit de înfrumusețarea sfintei peșteri: mormântul însuși era purtătorul a nenumărate amintiri nemuritoare, fiind el dovada biruinței avute de marele nostru Mântuitor împotriva morții; era chiar acel venerat mormânt în dreptul căruia îngerul, străfulgerând de lumină, a dat tuturor de știre buna veste a Învierii adevărate de Mântuitorul însuși. Deci spre aceasta – ca spre tot ce putea fi mai de seamă – s-a îndreptat înainte de toate râvna împăratului, împodobind (locul) cu coloane lucrate ales și cu alte lucrări de toată frumusețea, și făcând ca mărita peșteră să arate neasemuit de mândră întru mulțimea podoabelor ei... Biserica însăși se afla în fața peșterii, de cealaltă parte, adică spre răsărit: era o construcție cu totul neobișnuită, nespus de înaltă, foarte lungă și foarte lată, pe dinăuntru acoperită în întregime cu plăci de marmură felurit colorată; pe dinafară, zidurile – făcute din piatră lustruită, pretutindeni desăvârșit îmbinată – sclipeau în neasemuita lor frumusețe întru nimic mai prejos decât marmura. Sus, acoperișul era pe dinafară acoperit cu plumb (ca un scut împotriva ploilor de iarnă), iar pe dinăuntru se înfățișa ca o suprafață sculptată și căptușită cu lemn: un ocean de

52. *Ibidem*, p. 139-140.

*motive înlănțuiau dominând întregul interior al lăcașului pretutindeni poleit cu aur strălucitor și răsfrângând din tot locul de revărsare de lumină. De o parte și de cealaltă, zidul se prelungea în câte două porticuri coloane suprapuse, lungi cât ținea biserica cu coamele aurite: celelalte în imediata apropiere a fațadei se sprijineau pe stâlpi masivi, iar cele dinăuntrul lor se sprijineau pe niște zidării de formă cubică, foarte atent ornamentate pe dinafară. Trei porți foarte îngrijit croite chiar în latura de răsărit a clădirii se deschideau mulțimilor ce șiroiau într-acolo. În fața lor se afla partea de căpetenie a întregii lucrări: o absidă sprijinind lăcașul, încununată de un brâu alcătuit din douăsprezece coloane (după numărul Apostolilor Mântuitorului), având capitelurile ornate cu vase mari de argint, un dar minunat adus de împăratul însuși Dumnezeuului său... Această biserică a înălțat-o, dar, împăratul, ca o mărturie impunătoare a mântuitoarei Învieri, îngrijindu-se să fie nespus de frumoasă în toate părțile cu cheltuiala și cu un fast de-a dreptul împărătești. Și a mai înzestrat-o, ca podoabă, cu nenumărate și minunate daruri făcute din aur, din argint și din pietre nestemate – acestea prinse în materiale foarte osebite, prin lucrături care, la fiecare din ele, dovedeau (datorită mărimii și numărului și felurimii lor) un meșteșug atât de măiestrit, cât nu ne putem noi îngădui acum a-l arăta prin cuvinte⁵³. Observăm din această descriere făcută de Eusebiu că se oferă detalii și în ceea ce privește stilul arhitectural al construcției bisericii Sfintei Învieri, acesta fiind unul somptuos și plin de rafinament. La sfârșitul lucrărilor de zidire a acestei biserici, împăratul: „A hotărât... tot pentru atunci și data sfințirii locașului înălțat de el cu atâta râvnă și dragoste de frumos la sfântul mormânt din Ierusalim⁵⁴. Scriitorul bisericesc Teodoret al Cirului, în *Istoria sa bisericească* se referă și el la măreția și frumusețea altarului sfintei biserici din Ierusalim: „Dumnezeiescul altar a fost împodobit cu perdele imperiale și cu podoabe de mare preț, încrustate cu aur...⁵⁵. De asemenea, privitor la festivitățile închinare sfintirii acestui sfânt locaș, același istoric bisericesc consemnează: „După ce s-a desfășurat preastrălucita sărbătoare, episcopii au plecat fiecare în patria lui,*

53. *Ibidem*, p. 140-141.

54. *Ibidem*, p. 175.

55. Teodoret al Cirului, *op. cit.*, în vol. cit., p. 78.

iar împăratului aducându-i-se la cunoștință strălucirea și măreția acesteia sărbători și, plin de bucurie, a slăvit pe Împăratul tuturor bunătăților pentru că i-a îndeplinit și lui această dorință⁵⁶.

Alte două ctitorii ale Sfinților Împărați Constantin și Elena sunt biserica Nașterii Domnului din Betleem și biserica Înălțării de pe Muntele Măslinilor. Mărturiile referitoare la cele două locașuri de închinare aparțin scriitorului bisericesc Eusebiu al Cezareii: „Pe aceleași meleaguri a mai înfrumusețat Constantin – bogat înzestrându-le – și alte două locuri, foarte cinstite de lume datorită unor tainice peșteri aflate pe cuprinsul lor. Peșterii în care avusese loc cea dintâi dumnezeiască arătare a Mântuitorului, adică acolo unde Se născuse El în trup – i-a dat și el cuvenita prețuire; în vreme ce, în cazul celei de a doua, el a consfințit amintirea înălțării la ceruri, petrecute cândva pe înălțimea din apropiere⁵⁷.

În concluzie, referindu-se la ctitoriile imperiale de la locurile sfinte, în special la bisericile zidite la Ierusalim, istoricul bisericesc Teodoret al Cirului menționează: „După ce a adunat meșteri de peste tot pentru tot felul de materiale, împăratul a zidit acele mari și strălucite biserici. Am socotit că e de prisos ca să mai descriu frumusețea și măreția acestor biserici, deoarece, ca să spun așa, toți care iubesc pe Dumnezeu se duc acolo și admiră măreția lucrărilor⁵⁸.

O altă ctitorie a împăratului Constantin o constituie marea biserică din capitala Bitiniei, precum și bisericile construite în celelalte provincii ale imperiului. Despre toate acestea avem mărturia istoricului bisericesc Eusebiu de Cezareea: „...în amintirea biruinței asupra vrăjmașilor săi și ai lui Dumnezeu, a dăruit Constantin și Capitalei bitinice – din spezele propriei vistierii – o biserică foarte mare și impunătoare închinată Mântuitorului său. Tot așa a îmbogățit el și orașele mai însemnate ale celorlalte provincii⁵⁹.

De asemenea, împăratul a acordat multă grijă și atenție și în ceea ce privește amenajarea locurilor unde au mucenicit sfinții în vremea persecuțiilor. Istoria bisericească a lui Eusebiu arată în acest sens că: „Locurile acelor pe care trupurile mucenicilor le-au făcut vrednice de

56. *Ibidem*.

57. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, în vol. cit., p. 141-142.

58. Teodoret al Cirului, *op. cit.*, în vol. cit., p. 63.

59. Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, în vol. cit., p. 145.

*cinste, le-a prefăcut în amintitoare sălașuri ale răposării lor celei pline de slavă*⁶⁰.

Toate bisericile construite prin grija împăratului Constantin și a maicii sale, Elena, erau înzestrate de către sfânta împărăteasă cu odoare și daruri bogate, așa după cum înțelegem din mărturia istoricului Eusebiu: „*Deși strălucind de asemenea fapte de bine, Elena nu dădea uitării nici dovezile de credință în Dumnezeu: în biserica lui Dumnezeu putea fi văzută oricând, casele de rugăciune le înzestra cu daruri minunate și nu dădea uitării nici măcar lăcașurile aflate în cele mai neînsemnate cetăți. Merită cu adevărat să vezi cum umbla femeia aceasta extraordinară, înveșmântată simplu și modest, în mijlocul poporului înghesuit în jurul ei, vădindu-și evlavia față de Dumnezeu prin tot soiul de fapte bine-plăcute Lui*”⁶¹.

După biruința Sfântului Împărat Constantin asupra lui Maxențiu, el devine singurul stăpânitor al întregului Imperiu Roman. Dând drepturi și libertăți creștinilor, care până atunci fuseseră pradă persecutorilor, împăratul dă un suflu nou vieții imperiului, construind un oraș care va purta numele său, oraș care va deveni noua sa capitală. În acest oraș, împăratul avea să ctitorească biserici impunătoare. Despre construcția acestor biserici, în orașul Constantinopol avem mărturia scriitorului Eusebiu de Cezareea: „*Pe de altă parte, orașul ce-i purta numele el l-a arătat vrednic de o cinstită deosebită, făcându-l să strălucească prin numeroasele case de rugăciune, cu biserici mari închinat mucenicilor și cu alte clădiri minunate, pe care le-a zidit atât în afara cetății, cât și chiar în inima ei... Plin de dumnezeiescul duh al înțelepciunii, împăratul a hotărât să curețe cetatea ce-i purta numele de toate formele de idolatrie, astfel încât prin templele ei să nu mai rămână nici urmă de statui ale așa-zisilor zei, care să poată fi venerați, nici altare mânjite de sângele jertfelor, nici arderi-de-tot, nici sărbători închinat demonilor, nici vreo altă formă de superstiție. La fântânile aflate în mijlocul piețelor putea fi văzut chipul Păstorului celui bun, bine cunoscut nouă, celor ce ne călăuzim după Dumnezeieștile Scripturi*”⁶². De asemenea, potrivit

60. *Ibidem*, p. 109.

61. *Ibidem*, p. 143.

62. *Ibidem*, p. 144-145.

aceluiși istoric bisericesc, împăratul construiește un loc de închinare și în incinta palatului său, loc în care el își exprima credința în Dumnezeu, practicând rugăciunea și meditația la cuvintele Dumnezeieștii Scripturi: *„El înjghebase un fel de biserică a lui Dumnezeu chiar înăuntrul palatului său, precum și faptul că-i întrecea cu mult în fervoare pe toți cei ce se adunau acolo. Cu Sfintele Scripturi în mână Constantin urmărea cu luare-aminte tâlcul inspiratelor ei cuvinte; atât împreună cu lumea de la palat, înălța rugăciunile ce se cereau spuse”*⁶³.

V. Concluzii

Prezentul studiu analizează problema dezvoltării cultului divin și a arhitecturii bisericești în epoca Sfinților Împărați Constantin și Elena. Din conținutul său putem desprinde câteva concluzii.

1. Cultul creștin și arhitectura bisericească cunosc în epoca Sfântului Împărat Constantin cel Mare o dezvoltare fără precedent. Evoluția în această perioadă, atât a cultului, cât și a arhitecturii bisericești, se referă în principal la dezvoltarea și complicarea formelor externe ale cultului, generată în principal de construirea marilor biserici din epoca constantiniană; la complicarea crescândă a ciclurilor liturgice: anul, săptămâna și ziua bisericească; la înmulțirea rapidă a inmografiei liturgice, care a devenit treptat principalul element al cultului creștin, precum și la dezvoltarea fulminantă pe care a cunoscut-o cultul martirilor, închinarea la mormintele sfinților, la sfintele moaște etc.

2. Niciuna dintre formele noi ale cultului creștin, în plină dezvoltare în această perioadă, nu și-a avut începutul absolut în epoca lui Constantin. Toate au fost pregătite, într-un fel sau altul, în viața Bisericii, începând din epocile anterioare.

3. Analiza documentelor istorice provenite din secolele IV și V, ne face să înțelegem că politica favorabilă creștinilor dusă de împăratul Constantin cel Mare a contribuit la dezvoltarea formelor externe ale cultului creștin, precum: dezvoltarea funcțiilor clerului creștin, uniformizarea datei de prăznuire a Sfintelor Paști în întreaga lume creștină, generalizarea duminicii ca zi de odihnă săptămânală în întregul Impe-

63. *Ibidem*, p. 166.

riu Roman, apariția și dezvoltarea zilelor de prăznuire ale martirilor, înzestrarea bisericilor cu manuscrise ale Sfintei Scripturi, necesare desfășurării adunărilor de cult, afirmarea și dezvoltarea cultului Sfintei Cruci, prin aflarea lemnului Sfânt, ca urmare a săpăturilor efectuate pe locul pătimirii Mântuitorului.

4. În ceea ce privește arhitectura bisericească, se poate observa în epoca constantiniană o evoluție majoră referitoare la construcția unui număr impresionant de biserici, mai ales la Locurile Sfinte, dar și în noua capitală a imperiului, precum și în mai toate provinciile sale, fiind create acum adevărate monumente arhitecturale. Observăm, de asemenea, constituirea în această perioadă a unui stil arhitectural bine definit în ceea ce privește planul de construcție a bisericilor, impresionând prin somptuozitate și rafinament. La construcția noilor biserici sau la consolidarea celor vechi, o contribuție fundamentală și-a adus împăratul Constantin, prin sprijinul financiar acordat, fie din vistieria imperială, fie prin alocarea unor sume importante din bugetul administrației imperiale, pentru realizarea acestora.

5. Din toate cele arătate mai sus se poate lesne înțelege faptul că personalitatea Sfântului Împărat Constantin cel Mare a fost una providențială pentru Biserică, atât în ceea ce privește dezvoltarea noului cult creștin, cât și referitor la dezvoltarea arhitecturii bisericești, cadrul în care acesta se putea desfășura.